

Rexeds Järnbruk

"Från Svarta till vita kol" En historik över de Västvärmländska järnbruken av Carl Erco.

Samtidigt som för Sälboda ansöktes 1763 om rättighet att utsmida 600 Skp, tackjärn vid den fors som bildats i den lilla älv som förbinder Bergsjön med Gunnern i Gunnarskog socken. Man erhöll också rättighet för Rexeds järnbruk, som det heter i handlingarna, men nu visade det sig att fallhöjden var för liten utan uppdämning av Bergsjön, vilket bönderna satte sig emot, varför bruket kom att förläggas vid en liten älv som från ett par små skogssjöar, Räckhöken och Nordsjön, rinner ut i västra delen av Bergsjön och kallades först Reinholdsdam, vilket namn dock 1774 ändrades till Nordsjöbruket. Det var beläget på hemmanet Gröttvåls mark.

År 1749 köptes platsen med vattenfallet av Gröttvåls hemmansägare för 150 riksd. silvermynt, men som vattentillgången var för knapp flyttades bruket i slutet av 1770-talet till Rexed. Vid detta tillfälle erhöles rättighet att dämna upp vattnet vid Rexed. Härför erhöles Berga hemmansägare ersättning för vattenskada i form av salt, men Alstakans kunde ej hålla sig framme, ehuru de fick större skada. Gamle bössesmeden Nils Svensson i Tobol har berättat att uppdämningen nu är större i det den sten vari vattenmärket var inhugget nu ligger helt under vatten. Smedsälderman vid Nordsjöbruket var Teilt Uppvack, f. 1721, mästerven Reinhold Leheberg f. 1756 o. eldvakt And. Håkansson. Dessutom några hjälpare.

Sedan bruket nedlagts köptes platsen av Nils Magnusson, en son till storbonden Magnus på Hälsere i Boirtan, som satte upp en kvarn med tre par stenar och siktverk. För att kunna hålla den igång dämdes vattnet upp vid Räcköken varje kväll så att det räckte för dagen. Slutligen blev det tvist om denna uppdämning och M. förlorade. Vid hans död nedlades kvarnen.

Den 11 maj 1773 erhöles dåvarande ägaren tillstånd att överflytta en del av smidet till Rexed och att dämna upp sjön 6 kvarter, då strömmen där skulle bliva "så betydlig, att flere verk bredvid var-andra derav skulle kunna hållas igång året om". För den vattenskada som härav uppkom begärde och erhöles bönderna i Berga 6 fot salt om året, vilket ännu lär utdelas. Saltet var på den tiden mycket dyrbarare än nu. Det berättas att någon av åren i slutet av 1800-talet då grosshandlare Rudström i Arvika hade hand om saltutdelningen och på grund av ishinder ej fått upp sin saltlast i tid, sutto på nyårsaftonen bönderna och väntade i kvarnen vid Rexed. En häftig snöyra var rådande och skulle saltet ej vara i kvarnen före kl. 12, så var kontraktet brutet och de skulle kunna begära vad de ville för att dammen skulle få finnas till, men några minuter före det bestämda klockslaget kommo tre karlar med en släde, förspänd med fyra hästar, och saltet var i kvarnen på den bestämda tiden.

Vid Nordsjöbruket uppehöles dock smidet till omkring 1780. Där fanns sedan endast en kvarn, vilken dock nedlades för några år sedan, efter en process om vattenrätten, som av ägaren förlorades. Rexed hörde hela tiden samman med Sälboda under samma ägare.

Rexed var skattlagt som torp 1548, men uppodlades i början av 1600-talet av två åboar, Anders och Torsten, så att det 1630 fick skatterätt på ett halvt hemman, och troligt är att kvarnen, som fortfarande är i gång och ovanför vilken hammarsmedjan med en stångjärns- och två spikhammare låg, redan fanns till som skvaltkvarn redan vid den tiden.

Smeder vid Rexed i slutet av 1700-talet voro: Smedsälderman J. R. Uppman f. 1721, Mästare Olais Gewert och Petter Uppvall. Mästervenner voro: Mattes Hane, Olle Otter, Sven Brun och Olof A:son Fisk, Eldvaktare And. Larsson, Koldräng And. Varg. Alla släkter av vilka avkomlingar äro representerade i svensk industri.

Under 1800-talet smiddes här mest stångjärn och något spik, ända till 1860, därefter endast s. k. smältstycken, som sedan utsmiddes vid Sälboda. Omkring 1870 nedlades stångjärnssmidet och 1875 även ämnessmältningen. Rexed hade aldrig mer än två härdar.

Av gamla byggnader, som finnas kvar vid Rexed, är kvarnen, förvaltarebostaden samt en smedsbyggnad, i vilken bodde fyra spiksmeder. De sista smederna hette Lindberg, Brink, Lind och Pettersson, kallad "Pinnsyl". Siste eldvaktaren var en man

vid namn Haglund. Johan Stockhaus var en av de sista mästersmederna vid Rexed. Han kom från Fredros och köpte en liten egendom kallad Rexedkullen, belägen alldeles ovanför bruket. Han var av vallonsläkt, f. 1869 och son till den skicklige mästersmeden Jan Jansson-Stockhaus och hans hustru, Maria Charlotta Stockhaus.

Av förvaltare på Rexed märkes bl.a. Sjöberg, som tidigare var delägare i Lyreds bruk. Efter honom kom förvaltare Lindstedt till Rexed. Han var mycket fattig, bodde i mangårdsbyggnaden, hade ej kläder att gå i kyrkan med utan fick att börja med hjälp av Stockhaus. Lindstedt var en duktig förvaltare, men ” snö till att betala,”

Dagspenningen under hans tid (slutat; av 70-talet) var 3,50 à 4 kr. om dagen för häst och karl. Han kom i unga år till Sälboda som jämsynare och gifte sig med dottern till en smedmästare, Ellström. Sedan blev han inspektor och hade översyn över allt smide, varefter han kom som förvaltare till Rexed. Han var i Fleetwoods tjänst i tillsammans 10 år. Aldrig glömde han de tjänster Stockhaus gjort honom, och ofta, senare i livet, besökte han Rexed – sista gången 1930, då han hade ett par av sönerna med sig. Han hade sex barn, alla voro födda på Rexed.

Lindstedt var den siste förvaltaren vid Rexed. När bruket nedlades sökte han sig till Munkedal i Bohuslän och var där i två år, varunder han satte sig in i papperstillverkningen. När Bergslagsbanan byggdes reste han åter upp till Värmland för att värdera skogar i Bortan i Gunnarskog, Han sökte då upp Jan Stockhaus, vilken tidigare varit uppköpare av virke åt Lindstedt. ” Säg mig nu, fader Jan, jag tänker sätta upp en pappersfabrik vid Billerud, där jag köpt ett område av en Johansson för 6,000:- kr. Jag behöver minst 7,000:- kr, till, men Fleetwood skäller väl ut mig, om jag skriver till honom och ber, att få låna.” Stockhaus rådde honom dock att skriva, ty som han sade ” denna gång kan Fleetwood åtminstone inte bruka käppen.” Ett par år därefter kom Lindstedt åter till Rexed och sökte upp Stockhaus, varvid han sade: ” Jag följde ditt råd, skrev till Fleetwood och bad att få låna 7,000:- kr. Jag fick 14,000:- kr. och har satt upp ett pappersbruk med kokare, och nu skall det göras papper vid Billerud.”

Denna Lindstedt var alltså skaparen av Billeruds storartade pappersindustri. När han drog sig tillbaka var han ägare till närmare två miljoner.

Rxed tillhörde hela tiden Sälboda och följde med detta vid de olika försäljningarna ända tills Jörgen Blakstad förvärvade Sälboda, då det följde Treskog och tillhör nu tillsammans med detta bruk Billerudskoncernen.

Sälboda hade stora bruksstallar vid Arvika kyrka, där också en lastbrygga fanns som tillhörde bruket. Väster om Strand stod en röd byggnad, med en grön glaskula på taket. Där bodde bruksfaktor Joh. Fredr. Pauve, som hade hand om transporten av brukets produkter. Tackjärnet togs båtledes från Bergslagen över Vänern och Glafs-fjorden och kördes sedan med hästar till bruket. Det färdiga stångjärnet liksom spik togs som återfrakt och gick mästadels till Göteborg. Sedan klockare M. Persson köpt Strand av Sälboda, byggde han det nuvarande Corps de logiet i en våning. Jägmästare O. G. Norbäck köpte Strand av Persson 1889 och påbyggde huset en våning. Med sina båda uthuslängor hade det ännu omkring 1912 utseende av gammal förnämlig herrgård.